

V. Доктрина в практиці Європейського суду з прав людини

Ірина Гловюк

докторка юридичних наук, професорка,
заслужена юристка України, професорка кафедри
кримінально-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету
внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5685-3702>
irynavasgloviuk@gmail.com

Олександр Дроздов

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального
процесу Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, віце-президент Співки адвокатів
України, член Комісії з питань правової реформи,
член Науково-консультативних рад Конституційного Суду
України, Верховного Суду,
Національної асоціації адвокатів України
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1364-1272>
[drozdov.am1978@gmail.com](mailto:droz dov.am1978@gmail.com)

Віктор Завтур

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету “Одеська юридична академія”
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7171-2369>
vzavtur93@gmail.com

Олена Дроздова

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри
кримінально-правових та адміністративно-правових
дисциплін ПВНЗ “Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені Степана Дем’янчука”
(Рівне, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8018-8116>
e.valerevna1991@gmail.com

ДО РОЗРОБКИ КОНЦЕПТУ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
(НА ПРИКЛАДІ СТАТТІ 2 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ
ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД)

Анотація. Кримінальне провадження є діяльністю, де застосовуються відносини “людина – держава”, а отже, важливим є визначення меж діяльності держави в аспекті основоположних прав людини, які можуть бути реалізовані у кримінальному провадженні, а також процесуальних прав людини у кримінальному провадженні. У сучасному науково-практичному дискурсі ці питання можуть бути розглянуті в аспекті позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні на основі положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) та практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Метою статті є уточнення доктринального поняття “позитивні зобов'язання держави” в контексті кримінального провадження як специфічного виду правової діяльності, здійснення класифікації позитивних зобов'язань держави в сфері кримінального провадження, а також визначення їх змісту щодо окремих прав і свобод (з експлікацією на прикладі ст. 2 ЄКПЛ).

У статті на основі доктринальних джерел, у розрізі засади верховенства права, виокремлено особливості та здійснено класифікацію позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні. Позитивні зобов'язання держави розкрито на основі практики ЄСПЛ. Детально розглянуто процесуальне зобов'язання держави, що впливає зі ст. 2 ЄКПЛ.

У своєму найбільш загальному вираженні позитивні зобов'язання держави є поряд із негативними її зобов'язаннями відповідними обов'язками держави щодо захисту прав людини. Позитивні зобов'язання держави існують лише у вимірі принципу верховенства права. Ці зобов'язання мають подвійну, міжнародно-правову та конституційно-правову природу і включають у себе матеріальні й процесуальні аспекти.

У кримінальному процесі позитивні зобов'язання держави мають забезпечувати реальність й ефективність прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні та мають здійснюватися як у формі нормотворчої діяльності, результатом якої є, зокрема, формування належного кримінального процесуального законодавства України (зокрема й належної правової процедури), так і у формі правозастосування (зокрема у виді відповідної судової практики), як певного забезпечувального кримінального процесуального механізму. Реалізація позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні знаходить своє сумарне відображення у положеннях ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, яка встановлює загальні завдання кримінального провадження. Під позитивними зобов'язаннями держави у сфері кримінального провадження слід розуміти обов'язки держави в особі її компетентних органів забезпечити належну нормативну регламентацію порядку здійснення кримінального провадження, засновану на ідеї балансу приватних і публічних інтересів, включаючи визначення завдань такого провадження та кола правових засобів, якими вони будуть досягнуті, а також обов'язки

осіб, що здійснюють від імені держави кримінальне провадження забезпечити відповідний стандарт правозастосовної діяльності на всіх стадіях та в усіх видах проваджень кримінального процесу, зокрема й у межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження; позитивні зобов'язання; право на життя; ефективне розслідування; стандарти розслідування; потерпілий; публічність; міжнародне співробітництво; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; практика Європейського суду з прав людини; рішення Верховного Суду.

Проблеми взаємодії держави й особи завжди посідали центральне місце у кримінальній процесуальній доктрині, адже тип і характер такої взаємодії формує певну модель кримінального процесу та визначає, в якій цивілізаційній системі координат перебуває національна правова система загалом. Незважаючи на докорінне оновлення кримінального процесуального законодавства України після ухвалення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)¹, сучасний науковий дискурс характеризується перманентним пошуком нових методологічних засад осягнення цих основоположних питань. Нормативне закріплення у ч. 5 ст. 9 КПК України положення про те, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) підвищило науковий інтерес до тих концепцій та доктрин, які були вироблені прецедентною практикою Суду. Серед них особливе місце посідає доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, в основі якої, по суті, закладено механізм реалізації тих прав, які гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція)².

Завдяки фундаментальним працям таких фахівців у галузі загальної теорії права та міжнародного права, як А. Бадида, М. Буроменський, В. Буткевич, Л. Гусейнов, Т. Дудаш, І. Кретьова, В. Лемак, О. Петришин, Г. Христова, С. Шевчук, поняття позитивних зобов'язань у сфері прав людини останнім часом перестало бути для вітчизняної науки новим і незвіданим правовим феноменом. Особливої уваги в цьому ключі заслуговує фундаментальна праця Г. Христової “Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини”³, у якій ґрунтовно розкриваються основні питання, пов'язані з філософсько-правовими засадами ідеї позитивних зобов'язань держави, еволюцією доктрини позитивних

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Г. Христова, ‘Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини’ (дис канд юрид наук, 2019) 512.

зобов'язань держави у сфері прав людини, типологізацією позитивних зобов'язань, а також змістом позитивних зобов'язань щодо окремих прав і свобод. Поряд із цим, дослідження, присвячені позитивним зобов'язанням держави у сфері кримінального провадження, у яких розкривалась би проблематика реалізації цієї доктрини як на нормативному, так і на правозастосовному рівнях досі залишаються поодинокими. До них можна віднести, зокрема, окремі розділи у дисертаціях О. Лазукової⁴ та С. Чернобаєва⁵, наукові статті О. Горпинюк⁶, О. Федоріва⁷, Т. Фулей⁸, а також авторів цієї праці.

Метою дослідження є уточнення доктринального поняття “позитивні зобов'язання держави” в контексті кримінального провадження як специфічного виду правової діяльності, здійснення класифікації позитивних зобов'язань держави в сфері кримінального провадження, а також визначення їхнього змісту щодо окремих прав і свобод (з експлікацією на прикладі ст. 2 ЄКПЛ).

Окреслена проблематика вимагає передусім звернення до самої сутності поняття “позитивні зобов'язання держави”.

Почнемо з того, що в сучасному праві прав людини центральне місце посідають зобов'язання держави у сфері прав людини (англ. *State human rights obligations*), що охоплюють заборону на втручання держави у сферу індивідуальної свободи, а також вимоги щодо поваги до прав людини, їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації. Оскільки порушення прав людини розуміються як невиконання відповідних зобов'язань, аналіз дотримання прав людини (зокрема й під час судового провадження), передовсім вимагає встановлення обсягу та змісту таких зобов'язань держави. Такі зобов'язання мають подвійну, міжнародно-правову та конституційно-правову природу, адже їх юридичною підставою є міжнародне право прав людини та конституційний правопорядок (норми та принципи конституційного права). Наведене обумовлює подальший дихотомічний підхід цього наукового дослідження. Доречно зауважити, що на зобов'язаннях держави у сфері прав людини наголошується у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (статті 55, 56), згідно з якими всі її держави зобов'язуються здійснювати спільні та самостійні дії

⁴ О. Лазукова, ‘Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції’ (дис канд юрид наук, 2018) 75–107.

⁵ С. Чернобаєв, ‘Повноваження слідчого під час досудового розслідування’ (дис канд юрид наук, 2020) 112–21.

⁶ О. Горпинюк, ‘Зобов'язання держави щодо охорони права на життя та заборони катувань у кримінальному праві України’ (2020) 1 Юридичний науковий електронний журнал 206–10.

⁷ О. Федорів, ‘Кримінально-процесуальне забезпечення процесуальних зобов'язань держави за ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод’ (2021) 6 Юридичний науковий електронний журнал 183–7.

⁸ Т. Фулей, ‘Позитивні зобов'язання держави за статтею 8 ЄКПЛ щодо захисту дітей від сексуального насильства’ в *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (НАВС 2020) 327–32.

для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини й основоположних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії. Ці положення Статуту ООН є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого будується все наступне співробітництво держав у сфері прав людини, а також реалізується внутрішньодержавна правозахисна політика⁹.

Принагідно нагадаємо, що у теорії права, як правило, виділяють три основні форми реалізації права: використання (при реалізації норми, що закріплює дозвіл (правомочність)); дотримання (у випадку реалізації норми, що містить заборону); виконання (у разі реалізації норми, що встановлює певний обов'язок). Проте часто виникають такі ситуації, коли суб'єктивні права та юридичні обов'язки не можуть бути реалізовані без додаткового "втручання", яке отримало назву правозастосування¹⁰.

Під правозастосуванням у правовій доктрині прийнято розуміти особливу форму правореалізації, пов'язану зі здійсненням владних повноважень компетентними учасниками процесу правового регулювання з метою конкретизації й індивідуалізації змісту правових норм і принципів у суб'єктивних правах і обов'язках та забезпечення їх фактичної реалізації¹¹.

Наведене дає змогу говорити про правозастосування як про певний забезпечувальний "механізм", який зв'язує застосовану норму права з її повним здійсненням у поведінці суб'єктів права та передбачає обов'язкове втручання компетентних суб'єктів, що мають владні повноваження¹².

Крім того, у доктрині кримінального процесу обов'язок державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, забезпечувати його учасникам (потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому тощо) можливість реалізації своїх прав обумовлена тим, що фактичне використання прав учасниками процесу – одна з найважливіших умов об'єктивного неупередженого кримінального провадження, охорони законних інтересів особи у кримінальному процесі¹³. Важливу роль у цьому забезпечувальному механізмі відіграє Верховний Суд (далі – ВС), який згідно зі ст. 36 Закону України "Про судоустрій і статус суддів"¹⁴ забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Цей законодавчий підхід цілком відповідає міжнародним стандартам. Так, у Вис-

⁹ О Петришин (ред), *Загальна теорія права: підручник* (Право 2020) 474.

¹⁰ Там само 364.

¹¹ *Велика українська юридична енциклопедія, т 3: Загальна теорія права* (Петришин О голова редкол, Нац акад прав наук України, Ін-т держави і права імені В М Корецького НАН України, Нац юрид ун-т імені Ярослава Мудрого 2017) 562.

¹² Петришин (н 9) 368.

¹³ О Капліна, О Шило (ред), *Кримінальний процес: підручник* (Право 2018) 20.

¹⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

новку Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017) “Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону”¹⁵ зазначається про те, що однакове й уніфіковане застосування закону забезпечує загальнообов’язковість закону, рівність перед законом і правову визначеність у державі, яка керується верховенством права. Єдине застосування законів поліпшує громадське сприйняття справедливості та правосуддя, а також довіру до здійснення правосуддя. Неодноразове ухвалення суперечливих судових рішень, особливо судами останньої інстанції, може спричинити порушення права на справедливий суд, закріпленого в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Тому далі, коли ми будемо вести мову про виконання державою своїх позитивних зобов’язань у кримінальному провадженні на рівні правозастосування, ми будемо спиратися перш за все на практику Касаційного кримінального суду у складі ВС (далі – ККС ВС).

Також ст. 9 Конституції України визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України¹⁶. Відповідно до вимог ст. 17 Закону України “Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини” суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права¹⁷.

У методологічному плані важливим є й те, що у рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 зазначається, що відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування ЄКПЛ ЄСПЛ має враховуватися при розгляді справ у порядку конституційного судочинства (п. 2 мотивувальної частини)¹⁸.

Позитивні зобов’язання держави тісно пов’язані з реалізацією принципу верховенства права, перш за все з такими його складовими, як юридична визначеність (доступність законодавства; доступність судових рішень; передбачуваність правових актів; сталість і послідовність приписів правових актів; легітимні очікування; унеможливлення зворотної (ретроактивної) дії правових актів; принципи *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege* (“немає закону – немає злочину”, “немає закону – немає покарання”); принцип (правило) *res judicata* (скорочення від давньоримського юридичного правила “*res judicata pro veritate habetur!*”

¹⁵ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 (2017) “Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону” від 10 листопада 2017 р. <https://court.gov.ua/userfiles/media/opinion_20-UA.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

¹⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

¹⁷ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

з латин. – “судове рішення визнається за істину”)¹⁹, заборона свавілля (наявність чітких юридичних обмежень дискреційних повноважень; наявність механізмів запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями (*détournement de pouvoir*), реагування на зловживання ними та покарання за це; якщо посадовцям надано дискреційні повноваження, то чи передбачено судовий нагляд за їх здійсненням; зобов’язання органів публічної влади надавати достатнє обґрунтування своїх рішень, особливо коли рішення зачіпають права особи; чи є брак обґрунтованості справжньою підставою для оскарження таких рішень у суді?); дотримання прав людини²⁰.

Як слушно зазначає Г. Христова, категорія “позитивні зобов’язання держави” згадувалася у працях західноєвропейських учених кінця ХІХ – початку ХХ ст., однак сама доктрина була сформована переважно завдяки юриспруденції ЄСПЛ, який послідовно розвиває сучасні стандарти прав людини в результаті тлумачення та застосування ним ЄКПЛ та Протоколів до неї²¹. У своїй практиці Суд дотримується підходу, відповідно до якого всі зобов’язання держави у сфері прав людини поділяються на дві категорії: негативні та позитивні. Якщо перші вимагають від держави не втручатися у сферу реалізації особами прав, гарантованих ЄКПЛ, то другі передбачають наявність у держави обов’язків здійснювати активні дії щодо гарантування конвенційних прав. Тривалий час прецедентна практика Суду була сфокусована саме на негативних зобов’язаннях, натомість концепт позитивних зобов’язань почав розвиватися наприкінці 60-х років, зокрема у так званій “бельгійській мовній справі”²².

До прикладу, у тих випадках, коли ЄСПЛ встановлює, що обставини справи відносяться до “юрисдикції” держави-відповідачки, остання має два основні зобов’язання: негативне зобов’язання утримуватися від дій, які є несумісними з ЄКПЛ (“Ілашку та інші проти Молдови та Росії”²³ [ВП], пункти 320–321); позитивне зобов’язання гарантувати повагу до прав та свобод, гарантованих ЄКПЛ, – принаймні як зазначається у загальній практиці ЄСПЛ (там само, п. 322)²⁴.

¹⁹ В Смородинський, ‘Правова визначеність’ (2020) 2 Філософія права і загальна теорія права 192.

²⁰ Доповідь “Верховенство права”, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf> (дата звернення: 10.01.2022); “Мірило правовладдя” затверджено на 106-му пленарному засіданні Венеційської Комісії (Венеція, 11–12 березня 2016 р.) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)> (дата звернення: 10.01.2022).

²¹ Г Христова, ‘Типи позитивних зобов’язань держави щодо прав людини в юриспруденції Страсбурзького Суду’ [2013] 2 (23) Юрист України 12.

²² J-F Akandji-Kombe, *Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights* (Council of Europe: Human rights handbooks 2007) 19.

²³ Ілашку та інші проти Молдови та Росії: рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 2004 р. заява № 48787/99 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

²⁴ Посібник зі статті 1 Європейської конвенції з прав людини. Зобов’язання поважати права людини – поняття “юрисдикції” та “відповідальності” (2018) 14 <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_UKR.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

Водночас зобов'язання держави-відповідачки за ст. 1 ЄКПЛ 'гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в [ЄКПЛ]' за цих обставин зводилося до позитивного зобов'язання вживати дипломатичних, економічних, судових та інших заходів, які вона мала можливість вжити і які відповідали міжнародному праву ("Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії" [ВП], п. 109; "Ілашку та інші проти Молдови та Росії" [ВП], п. 331)²⁵.

Відзначимо, що ЄСПЛ не було сформульовано дефініцію "позитивних зобов'язань", Суд аналізує їх зміст стосовно певної статті ЄКПЛ. Так, ЄСПЛ у своєму рішенні у справі "Лопез Остра проти Іспанії" зазначив, що, "позитивними зобов'язаннями" є вжиття державою розумних та адекватних заходів для забезпечення прав особи, передбачених відповідною ст. 8 ЄКПЛ (п. 51)²⁶. Ба більше, як зазначається у рішенні у справі "Ілхан проти Туреччини", всі положення ЄКПЛ слід застосовувати і тлумачити у спосіб, який би забезпечував реальність й ефективність закріплених нею прав і свобод²⁷.

Втім, можна стверджувати, що нормативні положення ЄКПЛ мають дихотомічний характер, покладаючи на державу як позитивні, так і негативні зобов'язання.

Водночас ЄСПЛ не розвиває загальну теорію позитивних зобов'язань та не надає їм жодної дефініції, на цьому наголошується й у наукових джерелах²⁸. Однак ці питання натепер є доволі розвинутими у вітчизняній доктрині, яка ґрунтується на аналізі прецедентної практики Суду. Так, наприклад, Г. Христова пропонує комплексне розуміння позитивних зобов'язань як таких, що становлять юридичну повинність держави в особі всіх її гілок влади запроваджувати прийнятні, належні й достатні заходи матеріального або процесуального, юридичного або фактичного характеру для захисту від порушень всього спектра прав людини з боку публічних або приватних осіб та сприяння їх реалізації, межі яких визначаються принципом пропорційності, пріоритетами й ресурсами держави за широкої свободи розсуду у виборі засобів виконання таких зобов'язань²⁹.

І. Кретьова не формулює загальної дефініції позитивних зобов'язань, але, посилаючись на численні доктринальні праці, констатує наявність цілого комплексу таких зобов'язань держави, лише частина з яких прямо

²⁵ Посібник зі статті 1 Європейської конвенції з прав людини. Зобов'язання поважати права людини – поняття "юрисдикції" та "відповідальності" (н 24) 21.

²⁶ López Ostra v. Spain. App. 16798/90. 09 December 1994 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905>> (accessed: 10.01.2022).

²⁷ İlhan v. Turkey. App. 22277/93. 27 June 2000 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125291>> (accessed: 10.01.2022).

²⁸ С Шевчук, "Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини" (2010) 2 Право України 59; Христова (н 3) 118.

²⁹ Христова (н 3) 394–5.

впливає із тексту ЄКПЛ, а більшість із них – саме з її цілей і є результатом її динамічного тлумачення. На формування доктрини позитивних зобов'язань як результату еволюційного і динамічного тлумачення ЄКПЛ указує і С. Шевчук³⁰.

Аналізовані доктринальні позиції вітчизняних науковців із проблематики позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини ґрунтуються переважно на послідовній позиції Суду, яка була виокремлена ним ще у справі “ДеБеккер проти Бельгії”, згідно з якою Суд не здійснює абстрактний контроль за законодавством держав – учасниць ЄКПЛ. Це означає, що ЄКПЛ надає державі свободу розсуду у виборі конкретних засобів, за допомогою яких вона буде втілювати у життя покладені на неї ЄКПЛ обов'язки. Роль Суду полягає в тому, аби, розглядаючи конкретну справу, застосовуючи сформовані його прецедентною практикою способи тлумачення ЄКПЛ, встановити, чи були такі засоби належними, пропорційними та достатніми і чи виконала держава покладений на неї обов'язок.

У доктрині висувуються різні ідеї щодо кола таких засобів, які становлять зміст позитивних зобов'язань у сфері прав людини. На думку Г. Христової, якщо запобігання порушенням прав людини слугує кінцевою метою, зміст позитивних зобов'язань може бути визначений як комплексна система захисту прав людини, яка включає: 1) законодавчу/нормативну базу; 2) адміністративні рамки; 3) практичні заходи для *ad hoc* застосування (у конкретних випадках)³¹. Більш розгалужена загальна система загальних позитивних зобов'язань держави була сформульована В. Лемаком й А. Бадидаю, і включає в себе: 1) створення законодавства; 2) усунення правових перешкод у законодавчому регулюванні в сфері прав людини; 3) підтримання інфраструктури правопорядку (заснування законом і забезпечення функціонування органів публічної влади та інших спеціалізованих органів, які наділені повноваженнями у сфері прав людини); 4) здійснення державою конкретних адміністративних заходів (адміністративної практики); 5) вирішення комплексних суспільних проблем, які окреслені ЄСПЛ як “структурні проблеми” певної держави³².

Незважаючи на різний ступінь конкретизації змісту позитивних зобов'язань держави, запропонований різними авторами, їх аналіз дає змогу дійти висновку, що позитивні зобов'язання держави незалежно від сфери їхньої реалізації, зводяться фактично до двох ключових обов'язків держави: 1) забезпечити відповідну нормативно-правову базу, тобто створити відповідне національне законодавство, яке відповідає вимогам

³⁰ Шевчук (н 28) 57.

³¹ Христова (н 3) 147.

³² А Бадида, В Лемак, ‘Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини’ [2017] 2 (26) Публічне право 245–53.

якості та передбачуваності (нормативний рівень); 2) забезпечити належний стандарт застосування відповідних норм права (правозастосовний рівень).

Заявлена проблематика передбачає пошук відповіді на принципове запитання: яку специфіку мають позитивні зобов'язання у сфері прав людини у кримінальному провадженні?

У своєму згенерованому вигляді позитивні зобов'язання держави у кримінальному провадженні знайшли своє відображення у положеннях ст. 2 КПК України, які встановлюють загальні завдання кримінального провадження, а саме захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Із нормативного формулювання завдань кримінального провадження вбачається, що у кримінальному провадженні позитивні зобов'язання виникають не лише щодо особи, а й щодо суспільства та держави загалом. Це, зі свого боку, обумовлює необхідність балансування між приватними та публічними інтересами як на рівні законодавчого забезпечення кримінальної процесуальної діяльності, так і на рівні реалізації відповідних правових норм.

Позитивні зобов'язання у кримінальному провадженні на рівні кримінального процесуального законодавства виражаються в окремих обов'язках, які можуть покладатися на конкретних осіб, які діють *ex officio* від імені держави і наділяються для цього відповідними повноваженнями. Так, наприклад, обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень покладається на слідчого, керівника органу досудового розслідування та прокурора (ч. 2 ст. 9 КПК України); на слідчого, прокурора покладається обов'язок розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених зако-

ном заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ч. 1 ст. 25 КПК України); обов'язок здійснити досудове розслідування у визначені законом строки покладається на слідчого, прокурора, слідчого суддю (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – на суд (ч. 2 ст. 28 КПК України); на слідчого суддю, суд, прокурора, слідчого покладається обов'язок забезпечити учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України (ч. 3 ст. 29). З урахуванням впровадження дізнання, обов'язки, аналогічні обов'язкам слідчого, поширюються на дізнавача. В окремих випадках законодавець може покласти певний обов'язок і на невизначене коло осіб. Так, зокрема, зобов'язання запобігати розголошенню відомостей про приватне життя, яке очевидно може мати як позитивний, так і негативний аспект, покладається на кожного, кому наданий доступ до такої інформації (ч. 4 ст. 15 КПК України).

Відзначимо, що судова практика дещо уточнила аспекти реалізації позитивних зобов'язань розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення. Питання підстав внесення відомостей до ЄРДР є одним із найбільш чутливих у доктрині та на практиці, і з цього питання висловився ККС ВС, зазначивши:

слідчий, прокурор після прийняття та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, виходячи з їх змісту, має перевірити достатність даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого ним приймається рішення про початок досудового розслідування шляхом внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Таким чином, підставою початку досудового розслідування є не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, з яких вбачаються вагомні обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, короткий виклад яких разом із прізвищем, ім'ям, по-батькові (найменуванням) потерпілого або заявника, серед іншого, вноситься до ЄРДР³³.

³³ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 30 вересня 2021 р. у справі № 556/450/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>> (дата звернення: 10.01.2022).

Такий підхід є запереченням автоматичної моделі початку досудового розслідування, закладеної у ст. 214 КПК України.

Як бачимо, ці загальні обов'язки сформульовані здебільшого у нормах глави 2 КПК України, які встановлюють нормативний зміст засад кримінального провадження і деталізуються в інших положеннях КПК України, які регламентують порядок здійснення окремих процесуальних дій.

Водночас такі позитивні зобов'язання можуть впливати з практики ЄСПЛ, яка, як відомо, є джерелом права, а кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ст. 9 КПК України). До прикладу, у постанові ККС ВС зазначається, що при визначенні того, чи мало місце порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у зв'язку із провокацією злочину, ЄСПЛ оцінює ситуацію на предмет: 1) наявності ознак підбурювання особи до вчинення злочину співробітниками правоохоронних органів (матеріальний аспект); 2) дотримання позитивних зобов'язань держави розглянути належним чином заяву особи про схилення її до вчинення злочину співробітниками правоохоронних органів (процесуальний аспект)³⁴.

Однак у сучасній літературі питання щодо можливої класифікації позитивних зобов'язань держави є доволі дискусійним. Ж.-Ф. Аканджи-Комбе виокремлює сутнісні (англ. – *substantial*) та процедурні зобов'язання держави. Сутнісні зобов'язання пов'язані зі здійсненням державою заходів, необхідних для реалізації конвенційних прав, наприклад, встановлення належних правил, що регулюють втручання поліції, заборона жорстокого поводження чи примусової праці, обладнання пенітенціарних установ тощо. Процедурні зобов'язання, навпаки, вимагають від держави належної організації юридичних процедур на рівні національної правової системи, спрямованих на забезпечення якнайкращого захисту осіб, що перебувають під її юрисдикцією, а також достатніх юридичних засобів реагування на випадки порушення прав людини³⁵.

Г. Христова, спираючись на аналіз численних зарубіжних наукових джерел, аналізує у своїх працях такі актуальні натепер типи позитивних зобов'язань, як: 1) обов'язки держави вжити всіх розумних заходів для захисту індивідів від порушень їхніх прав іншими приватними особами; 2) обов'язки щодо належного поводження держави з затриманими чи заарештованими особами; 3) обов'язки держави здійснювати ефективно розслідування “гідних довіри” (тобто обґрунтованих) скарг щодо серйозних порушень прав, гарантованих ЄКПЛ³⁶.

³⁴ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2019 р. у справі № 331/2021/15-к <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889381>> (дата звернення: 10.01.2022).

³⁵ Akandji-Kombe (n 22) 16–7.

³⁶ Христова (n 21) 11–9.

Наведені підходи до типологізації позитивних зобов'язань держави в сфері прав людини загалом є прийнятними в контексті кримінального провадження. Поряд із цим, на доктринальному рівні можна виокремити і деякі специфічні для цієї сфери класифікації. Так, зокрема, низка позитивних зобов'язань у кримінальному провадженні впливає із його загальних завдань, визначених ст. 2 КПК України: 1) позитивні зобов'язання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) позитивні зобов'язання щодо охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений; 4) позитивні зобов'язання щодо недопущення застосування до особи необґрунтованого процесуального примусу; 5) позитивні зобов'язання щодо забезпечення застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури. Ці зобов'язання мають найбільш загальний характер і вимагають від держави в особі її компетентних органів здійснити відповідне законодавче забезпечення кримінальної процесуальної діяльності, а від суб'єктів, які діють у кримінальному провадженні *ex officio*, дотримуватись відповідного стандарту правозастосовної діяльності.

В основу класифікації позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні можна покласти й основні групи прав учасників кримінального провадження, які мають бути забезпечені під час його здійснення. З цієї класифікаційної підстави можна виділити позитивні зобов'язання щодо забезпечення повного, швидкого та неупередженого досудового розслідування, позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на повагу до її честі й гідності, позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на захист, позитивні зобов'язання щодо забезпечення невторчання у приватне життя та таємниці спілкування у кримінальному провадженні, позитивні зобов'язання щодо забезпечення недоторканності права власності тощо.

Крім того, позитивні зобов'язання у кримінальному провадженні можна розглядати як ті, що покладені безпосередньо на органи та осіб, які мають владні повноваження, так і ті, які мають субсидіарний характер і застосовуються у випадку, коли певна процедура вимагає втручання агентів держави. До таких, зокрема, слід віднести позитивні зобов'язання у частині забезпечення ефективної правничої допомоги, для чого держава, серед іншого, створила систему безоплатної правничої допомоги. У разі, якщо особа не має можливості залучити захисника за договором, зобов'язанням держави в аспекті ст. 6 ЄКПЛ (коли цього ви-

магають інтереси правосуддя) є забезпечення залучення захисника. Відзначимо, що КПК України, на відміну від ст. 6 ЄКПЛ, не вказує на “інтереси правосуддя”, хоча імпліцитно вони, без сумніву, мають місце. Тут слід звернути увагу на те, що ЄСПЛ вказував, що держава не може нести відповідальність за кожен недолік у роботі захисника, призначеного з метою надання юридичної допомоги, або обраного обвинувачуваним. Незалежність представників юридичної професії від держави передбачає, що здійснення захисту є по суті відносинами між підсудним і його захисником незалежно від того, чи призначається захисник для надання юридичної допомоги, чи його послуги оплачуються з приватного джерела. Згідно з пп. “с” п. 3 ст. 6 ЄКПЛ втручання від компетентних національних органів вимагається лише у тому випадку, коли нездатність захисника ефективно представляти інтереси підзахисного є очевидною або достатньою мірою доведена до їх відома якимось іншим способом (рішення “Іглін проти України”³⁷). Тобто держава має втрутитись у ситуації, коли неефективність захисту є очевидною або на неї прямо вказує підозрюваний, обвинувачений.

Враховуючи саму генезу доктрини позитивних зобов'язань, безумовно, ключове значення має виокремлення окремих груп позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні залежно від основних прав, гарантованих ЄКПЛ (у їх кримінальному аспекті). У цьому контексті доцільно виділяти, серед інших позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на життя (ст. 2 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо боротьби із катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням (ст. 3 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на приватність (ст. 8 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту у кримінальному провадженні (ст. 13 ЄКПЛ); позитивні зобов'язання щодо захисту права власності (ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ).

Обсяг цієї статті не дає змоги розкрити зміст позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні відносно всіх прав і свобод, гарантованих Конвенцією, що в принципі не є її метою. Саме тому ми обмежимось викладом змісту позитивних зобов'язань, що впливають із положень ст. 2 “Право на життя” ЄКПЛ.

³⁷ Іглін проти України: рішення Європейського суду з прав людей від 12 січня 2012 р., заява № 39908/05 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

*Позитивні зобов'язання,
що випливають із положень ст. 2 “Право на життя” ЄКПЛ*

Відповідно до ст. 2 ЄКПЛ право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, ухваленого після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Правомірними винятками із цього правила є випадки, коли позбавлення життя є наслідком виключно необхідного застосування сили: 1) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; 2) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; 3) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Передовсім зауважимо, що право на життя є невід’ємним і визнаним на міжнародному рівні (*Jus cogens*), про що, так би мовити, більшість країн світу дійшла відповідного консенсусу. Будучи за своєю природою фундаментальним (але не абсолютним), воно базується на міжнародних і конституційних нормах та принципах, що встановлюють, як правило, однакове застосування, а також механізми щодо забезпечення та захисту права на життя. До прикладу, ст. 3 Загальної декларації прав людини містить положення, що кожна людина має право на життя³⁸. І в Американській конвенції про права людини в ст. 4 закріплено право на життя³⁹. Ухвалена Організацією Африканської Єдності 27 червня 1981 р., Африканська хартія прав людини та народів, яка набрала чинності 21 жовтня 1986 р., у цьому питанні також лапідарна. Відповідно до її ст. 4 ‘людська істота (*human beings*) є недоторканною. Кожна людська істота має право на повагу до її життя і особистої недоторканності. Ніхто не може бути довільно позбавлений цього права’⁴⁰.

Конституції низки країн Європи закріплюють право на життя. Так, Основний закон Федеративної Республіки Німеччина у ч. 2 ст. 2 встановлює, що кожен має право на життя та особисту недоторканність. Необхідно звернути увагу на те, що право на життя закріплено у першому розділі цього закону під назвою “основні права”, що підкреслює основоположний характер цього інституту⁴¹. Конституція Республіки Албанія обмежилася з цього питання короткою нормою ст. 21: ‘Життя людини охороняється законом’⁴².

³⁸ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

³⁹ American Convention on Human Rights, 22 November 1969 <<http://www.cidh.org/Basicos/English/Basic3.American%20Convention.htm>> (accessed: 10.01.2022).

⁴⁰ African Charter on Human and Peoples’ Rights, 27 June 1981 <<https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49>> (accessed: 10.01.2022).

⁴¹ Basic Law for the Federal Republic of Germany <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/index.html> (accessed: 10.01.2022).

⁴² Albanian Constitution, 21 October 1998 <<https://wipolex.wipo.int/ru/text/224105>> (accessed: 10.01.2022).

Втім, деякі країни конституційно або ж на рівні своїх основоположних актів у сфері прав людини (ст. 5 Конституції Князівства Андорра, ст. 2 Конституції Боснії і Герцеговини, ст. 1 Акта про права людини 1998 р. Великої Британії⁴³) визнають Загальну декларацію прав людини, ЄКПЛ джерелами національного права, а тому право на життя, як воно передбачено, наприклад, ЄКПЛ з урахуванням релевантної практики ЄСПЛ, підлягає безпосередньому застосуванню в цих країнах.

Право на життя проголошено й у конституціях країн, які перебувають за межами європейського простору. Так, у ст. 5 глави I (“Індивідуальні та колективні права та обов’язки”) розділу II (“Основні права та гарантії”) Конституції Бразилії йдеться про те, що всі люди рівні перед законом, без будь-яких відмінностей, бразильцям та іноземцям, які проживають у країні, гарантується недоторканність права на життя⁴⁴.

ЄСПЛ нагадав, що у ст. 2 ЄКПЛ ідеться про одне з фундаментальних положень ЄКПЛ, одне з тих, від яких у мирний час не допускається жодних відступів відповідно до ст. 15 ЄКПЛ. Разом із ст. 3 ЄКПЛ ця норма закріплює одну з основних цінностей демократичних суспільств, що входять до Ради Європи (п. 174 постанови Великої Палати ЄСПЛ від 24 березня 2011 р. у справі “Джуліані та Гаджіо проти Італії”)⁴⁵.

При цьому й у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визнається та захищається право на життя всіх людей. Це – найвище право, відступ від якого не допускається навіть у ситуаціях збройного конфлікту та під час інших ситуацій надзвичайного стану в державі, за яких життя нації перебуває під загрозою. Право на життя має вирішальне значення як для окремих осіб, так і для суспільства загалом. Воно саме собою є найціннішим правом, властивим кожній людині, а також одним з основних прав, ефективний захист якого є необхідною умовою для здійснення всіх інших прав людини та зміст якого може наповнюватися за допомогою інших прав людини (п. 2 Зауважень загального порядку № 36 “Стаття 6: право на життя”, ухвалено Комітетом з прав людини, розміщено 3 вересня 2019 р. ССРР/С/ГС/36)⁴⁶.

Також згідно зі ст. 27 Основного Закону України кожна людина має невід’ємне право на життя; ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; обов’язок держави – захищати життя людини (частини 1, 2). За юридичною позицією КСУ, наведеною у рішенні від 29 грудня 1999 р.

⁴³ Human Rights Act 1998 <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42/contents>> (accessed: 10.01.2022).

⁴⁴ Constitution of the Federative Republic of Brazil, October 5, 1988 <<http://www.mpf.mp.br/atuacao-tematica/sci/normas-e-legislacao/legislacao/legislacao-em-ingles/constitution-of-the-federative-republic-of-brazil>> (accessed: 10.01.2022).

⁴⁵ Giuliani and Gaggio v. Italy. App. 23458/02. 24 March 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104098>> (accessed: 10.01.2022).

⁴⁶ Замечание общего порядка № 36. Статья 6: право на жизнь. Комитет по правам человека 03.09.2019 <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fG%2f36&Lang=en> (дата звернення: 10.01.2022).

№ 11-рп/99, конституційне право людини на життя є невід'ємним, невідчужуваним, непорушним та захищається державою (абзац 1 п. 3 мотивувальної частини)⁴⁷.

До того ж КСУ вважає, що позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поведіння, зокрема й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави. Ефективність такого розслідування вимірюється його повнотою, всебічністю, оперативністю, незалежністю тощо. Незалежність розслідування порушень прав людини на життя та повагу до її гідності у місцях позбавлення волі означає, зокрема, те, що з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної (ієрархічної) незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування таких порушень. У цьому аспекті не може бути досягнуто незалежності розслідування, якщо компетентний державний орган (його службові особи) інституційно залежить від органу (його службових осіб), якому підпорядковано систему місць позбавлення волі та який несе відповідальність за її функціонування.

Таким чином, на підставі частин 1, 2 ст. 27, частин 1, 2 ст. 28 Конституції України у системному зв'язку з її ст. 3 держава повинна впроваджувати законодавство, яке забезпечувало б здійснення ефективного розслідування за заявами, повідомленнями про порушення конституційних прав людини на життя та повагу до її гідності у місцях позбавлення волі компетентним державним органом (його службовими особами), що не перебуває в інституційній або ієрархічній залежності від державного органу (його службових осіб), якому підпорядковано систему місць позбавлення волі та який несе відповідальність за її функціонування (пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини рішення Великої Палати КСУ від 24 квітня 2018 р. № 3-р/2018)⁴⁸.

У доктрині конституційного права негативний обов'язок держави щодо конституційного права людини на життя полягає у зобов'язанні створити належні організаційні, кадрові, фінансові й інші умови, щоб забезпечити практичне виконання відповідного законодавства. Нездатність чи небажання держави це зробити буде свідчити про порушення норм Конституції. Наприклад, зухвале зволікання в проведенні необхідних слідчих дій у справі про вбивство або відмова суддів застосовувати рішення ЄСПЛ щодо захисту права на життя, коли для цього є підстави. Позитивний обов'язок, відповідно, полягає у зобов'язанні Верховної

⁴⁷ Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴⁸ Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 р. № 3-р/2018 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18#Text>> (дата звернення: 10.01.2022).

Ради України (як органу законодавчої влади) та інших органів української держави (уповноважених на ухвалення підзаконних актів) виконати конституційний припис про створення законодавства, яке б забезпечувало дотримання в Україні конституційного права на життя. Така діяльність є абсолютно необхідною з огляду на складність цього права та розвиток у світі уявлень про його зміст. Ця діяльність стосується також повноцінної національної імплементації актів динамічного тлумачення міжнародними органами міжнародних договорів України про права людини, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України⁴⁹.

У практиці ЄСПЛ застосовується підхід, відповідно до якого зобов'язання держав за ст. 2 ЄКПЛ поділяються на такі: позитивні, які вимагають від держави забезпечення захисту й реалізації права на життя завдяки ухваленню відповідного законодавства та здійснення певних організаційних (зокрема, превентивних) заходів; негативні, які полягають у тому, що держава має утримуватися від порушення зазначеного права, її органи та посадові особи при застосуванні сили не можуть позбавляти людину життя, крім випадків абсолютної необхідності; процесуальні, які передбачають здійснення конкретних дій у разі загибелі людини та проведення ефективного розслідування. У рішеннях ЄСПЛ застосовується також виокремлення матеріального та процесуального аспектів ст. 2 ЄКПЛ, у межах якого наводиться змістовне тлумачення зобов'язань держави⁵⁰.

У тематичній доповіді ЄСПЛ 2015 р.⁵¹, присвяченій питанням охорони здоров'я людини, зазначено, що зобов'язання держав за Конвенцією можуть бути як негативними, так і позитивними. Відповідно до негативного зобов'язання Договірна держава зобов'язана не втручатися у здоров'я фізичної особи, якщо для цього немає підстав, передбачених ЄКПЛ. Крім того, від держави – члена Ради Європи згідно з її позитивними зобов'язаннями може вимагатися вжиття заходів щодо охорони здоров'я людини. Слід враховувати, що обсяг будь-якого такого позитивного зобов'язання, зокрема і з питань, які стосуються охорони здоров'я, визначається обставинами конкретної справи. Серед величезного масиву прецедентної практики ЄСПЛ можна натрапити на справи, пов'язані з правом на здоров'я людини, в яких найчастіше порушуються такі положення статей ЄКПЛ: право на життя (ст. 2), заборона катування (ст. 3), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) та заборона дискримінації (ст. 14).

⁴⁹ Конституційне право України: підручник (Слінько Т ред, Право 2020) 357.

⁵⁰ Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум (Сердюк О, Яковюк І ред, 2-ге вид, Право 2019) 96.

⁵¹ Health-related issues in the case-law of the European Court of Human Rights: Thematic report (European Court of Human Rights 2015) 5 <https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_health.pdf> (accessed: 10.01.2022).

Враховуючи тему цієї статті, доцільно коротко окреслити сферу дії ст. 2 ЄКПЛ. Текст ст. 2 ЄКПЛ показує, що вона охоплює як умисні вбивства, так і випадки, що допускають “застосування сили”, яке як не-навмисний результат може спричинити позбавлення життя (п. 79 рішення у справі “Голубева проти РФ”)⁵². Стаття 2 ЄКПЛ може застосовуватися і у випадку, якщо заявник не загинув, але обставини справи та характер отриманих тілесних ушкоджень свідчать про існування серйозної загрози для його життя (п. 18 рішення у справі “Криволуцька проти РФ”⁵³).

Також у справі “Ілхан проти Туреччини” ЄСПЛ нагадав, що примус, застосований до Абдулатіфа Ілхана, не мав летальних наслідків. І хоча цей факт не виключає необхідності проаналізувати справу на предмет порушення ст. 2 ЄКПЛ, однак слід пам’ятати, що застосування сили представниками держави, яке не спричинило смерть, лише у виняткових випадках є порушенням цієї конвенційної норми. Хоча Суд і не вирішує питання про кримінальну відповідальність осіб, винних у заподіянні тілесних ушкоджень, у результаті яких могла статися смерть потерпілого, проте з’ясування умислу та мети дій таких осіб є важливим для встановлення відповідності їхньої поведінки ст. 2 ЄКПЛ. Майже в усіх справах про напади або протиправне поводження з особою з боку солдат чи поліції предметом розгляду Суду була відповідність дій представників держави вимогам ст. 3 ЄКПЛ. ЄСПЛ нагадав, що мозку Абдулатіфа Ілхана було завдано шкоди в результаті щонайменше одного удару прикладом автомата в голову. Тяжкість цього ушкодження, яке спричинило тимчасовий розлад діяльності мозку, є очевидною. Однак Суд, оцінюючи всі обставини справи в їхній сукупності, не вважав, що інтенсивність і характер сили, застосованої поліцейськими при затриманні Абдулатіфа Ілхана, свідчать про порушення ст. 2 ЄКПЛ. Відсутність адекватної медичної допомоги теж не може бути розцінена як порушення права на життя⁵⁴.

На думку ЄСПЛ, з урахуванням його прецедентної практики, обов’язок держави гарантувати право на життя також необхідно враховувати при вживанні розумних заходів щодо забезпечення безпеки громадян у громадських місцях (п. 95 рішення у справі “Герасименко та інші проти РФ”⁵⁵).

Далі більш детально зупинимось на аналізі релевантної практики ЄСПЛ. Так, у справі “Армані да Сілва проти Сполученого Королівства”⁵⁶

⁵² Golubeva v. Russia. App. 1062/03. 17 December 2009 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96353>> (accessed: 10.01.2022).

⁵³ Krivolutskaya v. Russia. App. 28008/14. 17 October 2017 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177664>> (accessed: 10.01.2022).

⁵⁴ Ilhan v. Turkey (n 27).

⁵⁵ Gerasimenko and others v. Russia. App. 5821/10, 65523/12. 1 December 2016 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168933>> (accessed: 10.01.2022).

⁵⁶ Armani da Silva v. the United Kingdom. App. 5878/08. 30 March 2016 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161975>> (accessed: 10.01.2022).

ЄСПЛ зазначив, що ст. 2 містить два матеріальні зобов'язання: загальне зобов'язання захистити право на життя за допомогою закону і заборону умисного заподіяння смерті, обмежене вичерпним переліком винятків (*Boso* проти Італії (*déc.*)). З огляду на основоположний характер, ця стаття містить також процесуальне зобов'язання здійснити ефективно розслідування заяв про порушення її матеріального аспекту⁵⁷.

Стосовно матеріальних аспектів зобов'язань держави щодо поваги, забезпечення та захисту права на життя, то аналіз практики ЄСПЛ дає підстави запропонувати таку класифікацію: належна обачність, що підлягає реалізації державою під час захисту права на життя з урахуванням факторів ризиків та їхнього рівня; ухвалення належного державою законодавства; зобов'язання у сфері охорони здоров'я; зобов'язання щодо забезпечення гідного життя для осіб в аспекті захисту їхнього права на життя; зобов'язання у сфері охорони навколишнього середовища; зобов'язання у разі екологічних лих, техногенних катастроф; зобов'язання при нещасних випадках; зобов'язання у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; зобов'язання стосовно особи, яка перебуває в місцях несвободи; зобов'язання у разі нанесення особою собі тілесних ушкоджень (самовбивства), зокрема й під час перебування її у місцях несвободи; зобов'язання у сфері підтримання правопорядку (проведення правоохоронними органами спеціальних операцій, застосування зазначеними органами летальної сили): під час проведення публічних заходів, у питаннях застосування летальної сили у сфері міграційних відносин або з боку приватних осіб (зокрема приватних охоронних підприємств); зобов'язання держави, пов'язані з неприпустимістю висилки (видворення, депортації, видачі) особи в державу, де є реальна загроза порушення щодо такої особи права на життя⁵⁸.

Порушення матеріального аспекту державою своїх зобов'язань може бути констатовано й у разі вчинення вбивства її агентами на території іншої країни. Так, у справі “Картер проти Росії”⁵⁹, яка стосувалася отруєння та смерті чоловіка заявниці – Олександра Литвиненка – у Сполученому Королівстві та розслідування обставин його смерті. Пан Литвиненко працював у російських спецслужбах до втечі до Сполученого Королівства, де йому було надано притулок. У 2006 р. його отруїли полонієм-210 (радіоактивною речовиною) у Лондоні, після чого він помер. Унаслідок проведеного публічного розслідування у Сполученому Королівстві було встановлено, що вбивство вчинили пан Луговий та пан Ковтун, які діяли

⁵⁷ Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя (2018) <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵⁸ Обобщение практики и правовых позиций международных договорных и внедоговорных органов, действующих в сфере защиты прав и свобод человека, по вопросам защиты права лица на жизнь <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_390315> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵⁹ *Carter v. Russia*. App. 20914/07. 21.09.2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211972>> (accessed: 10.01.2022).

від імені іншої особи. У цій справі ЄСПЛ зазначив, що на час отруєння пан Литвиненко перебував у Великій Британії, тобто не на території, де Росія здійснювала ефективний контроль. Для встановлення того, чи має Росія юрисдикцію через її агентів, які діють за її межами (“особиста концепція юрисдикції”), ЄСПЛ розглянув два взаємопов’язані питання: (i) чи було вбивство пана Литвиненка рівнозначне реалізації фізичної сили та контролю над його життям у ситуації безпосереднього нападу; та (ii) чи це було здійснено особами, які діяли як державні агенти. ЄСПЛ встановив, поза межами розумного сумніву, що вбивство вчинили пан Луговий та пан Ковтун. Спланована і складна операція, пов’язана з придбанням рідкісної смертельної отрути, організація поїздок для цих осіб, а також неодноразові та тривалі спроби отруїти свідчили про те, що об’єктом операції був пан Литвиненко і що він перебував під фізичним контролем пана Лугового та пана Ковтуна, які мали владу над його життям. Щодо того, чи пан Луговий та пан Ковтун діяли як агенти держави-відповідачки, ЄСПЛ встановив, що немає жодних доказів того, що будь-хто з цих осіб мав особисті причини для вбивства пана Литвиненка, і що, якби вони діяли від свого імені, то не мали б доступу до рідкісного радіоактивного ізотопу, використаного для його отруєння. За результатами розслідування, Сполучене Королівство спростувало декілька теорій причини вчинення вбивства, і єдиним вірогідним поясненням була участь держави. ЄСПЛ вказав, що ідентифікація підозрюваних у вчиненні вбивства осіб та вказівка на їхній зв’язок із російською владою дають вагомі підстави *prima facie* вважати, що, вбиваючи пана Литвиненка, пан Луговий та пан Ковтун діяли за вказівкою чи під контролем органів влади Російської Федерації. Якби два чоловіки були залучені до “несанкціонованої операції”, то інформація, що підтверджувала б таку теорію, була б повністю в руках російської влади. Однак Уряд не зробив жодних серйозних спроб надати таку інформацію або спростувати висновки органів влади Сполученого Королівства. Таким чином, ЄСПЛ зробив висновки на основі відмови Уряду Росії надати документи з матеріалів національного розслідування та його нездатності спростувати серйозні докази *prima facie* причетності держави. Було встановлено, що вбивство пана Литвиненка можна вважати таким, за яке відповідальна Росія. Оскільки Уряд не прагнув довести, що вбивство пана Литвиненка може бути виправдане винятками, закріпленими в другому абзаці ст. 2 ЄКПЛ, ЄСПЛ встановив, що ця стаття була порушена в її матеріальному аспекті⁶⁰.

Позитивне зобов’язання вживати необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією, має дві складові: а) запрова-

⁶⁰ Огляд рішень Європейського суду з прав людини (серпень-вересень 2021 року) 7, 10. <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_YESPL_August_September_2021.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

дити нормативно-правову базу і b) вживати практичних превентивних заходів (рішення ЄСПЛ у справі “*Centre de ressources juridiques au nom de Valentin Câmpreanu* проти Румунії”)⁶¹.

Реалізація вказаного обов'язку актуалізується у випадку застосування представниками держави сили, що спричиняє смертельні наслідки. У справі “*McCann та інші проти Сполученого Королівства*” Суд зазначив, що застосування у ст. 2 ЄКПЛ терміна “виключно необхідне”, що потрібно використовувати критерій необхідності, суворіший і вимогливіший, ніж той, що зазвичай застосовується, аби визначити, чи втручання держави є “необхідним у демократичному суспільстві”, у розумінні ч. 2 статей 8–11 ЄКПЛ. Вжита сила, зокрема, має бути суворо пропорційною до цілей, зазначених у частині 2 а), b) і c) ст. 2 ЄКПЛ.

Здійснюючи оцінку того, чи було застосування сили виключно необхідним, Суд бере до уваги передусім те, чи була ця операція правоохоронних органів підготована і проконтрольована у спосіб, який мінімізував, наскільки це можливо, застосування сили, яка могла спричинити смертельні наслідки, або випадкове заподіяння смерті (рішення ЄСПЛ у справах “*Bubbins* проти Сполученого Королівства”, “*Huohvanainen* проти Фінляндії”)⁶². Наприклад, у справі “*Фіногенов та інші проти Росії*” Суд констатував порушення ст. 2 ЄКПЛ у її матеріальному аспекті – первісний план рятувальної операції не було виконано за багатьма параметрами: була відсутня централізована координація різних служб, залучених до участі у ній; були відсутні вказівки щодо обміну інформацією щодо потерпілих та їхнього стану (одним із наслідків цього було одержання деякими потерпілими кількох доз антидоту); неясно, яка черговість була встановлена для медиків; під час масового перевезення потерпілих на міських автобусах медичної допомоги не надавали; був відсутній чіткий план розподілу потерпілих по різних лікарнях, тому значні групи надходили до однієї й тієї ж лікарні в однаковий час⁶³.

Крім того, при з'ясуванні причини смерті ЄСПЛ повторює, що під час оцінки доказів він зазвичай керується критерієм доведеності “поза розумним сумнівом”. Однак доведеність може впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою висновків або подібних неспростовних презумпцій факту. Дійсно, тягар доведення щодо надання задовільних і переконливих пояснень можна вважати покладеним на органи державної влади (див., наприклад, рішення ЄСПЛ у справі “*Близнюк проти України*”⁶⁴).

⁶¹ Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя (н 57).

⁶² Там само.

⁶³ *Finogenov and others v. Russia*. App. 18299/03, 27311/03. 20 December 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108231>> (accessed: 10.01.2022).

⁶⁴ *Blyznyuk v. Ukraine*. App. 20789/14. 10 June 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210322>> (accessed: 10.01.2022).

В аспекті вжиття оперативних заходів для захисту життя ЄСПЛ також повторював, що за деяких чітко визначених обставин ст. 2 ЄКПЛ може покладати на органи державної влади позитивний обов'язок вживати оперативні запобіжні заходи для захисту особи від іншої особи або, за конкретних обставин, від самої себе. Для виникнення такого позитивного обов'язку має бути встановлено, що на момент подій органи державної влади знали або повинні були знати про існування реального та прямого ризику для життя встановленої особи та, якщо це було так, вони не вжили заходів у межах своїх повноважень, які б, розумно їх оцінюючи, могли допомогти уникнути цього ризику (див. рішення у справі “Кінан проти Сполученого Королівства”⁶⁵, пункти 89 та 92; див. також рішення у справах “*Osman v. United Kingdom*”⁶⁶, п. 116 та “*Kurt v. Austria*”⁶⁷, п. 158).

У справі “*Olewnik-Cieplińska and Olewnik v. Poland*” ЄСПЛ застосував принципи, розроблені в справі “*Osman v. the United Kingdom*”, у контексті викрадення. Заявника у справі жорстоко викрали у 2001 р. Його незаконно утримували та жорстоко поводитися з ним протягом понад двох років, а згодом убили, ймовірно, у вересні 2003 р. після передачі викупу. Його тіло було виявлене в 2006 р. Деякі члени банди в 2010 р. були в кінцевому підсумку засуджені остаточним рішенням. Розслідування злочину, зокрема й твердження щодо деяких співробітників поліції, які проводили розслідування, все ще тривало. Заявники, батько і брат загиблого, скаржилися переважно відповідно до матеріально-правового аспекту ст. 2 ЄКПЛ на те, що смерть заявника стала наслідком нездатності органів влади ефективно розслідувати його викрадення і, таким чином, захистити його життя. ЄСПЛ встановив порушення матеріально-правового аспекту (нездатність ефективно розслідувати викрадення та захистити його життя) ст. 2 ЄКПЛ, а також її процесуального аспекту (відсутність розслідування після його смерті). Це рішення є цікавим тому, що ЄСПЛ вперше застосував принципи, викладені в своєму рішенні у справі *Osman*, до обставин, пов'язаних зі смертю особи після її викрадення. Необхідно нагадати, що принципи, встановлені у справі *Osman*, визначають фактичні та конструктивні знання (“про які органам влади було відомо або мало бути відомо в той час про існування реального і безпосереднього ризику для життя визначеної особи або окремих осіб через злочинні дії третьої сторони”), які можуть викликати позитивне зобов'язання держави “вживати заходи у межах своїх повноважень, від яких, обґрунтовано, можна було б уникнути цього ризику”. Отже, два

⁶⁵ Keenan v. the United Kingdom. App. 27229/95. 3 April 2001 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59365>> (accessed: 10.01.2022).

⁶⁶ Osman v. the United Kingdom. App. 23452/94. 28 October 1998 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>> (accessed: 10.01.2022).

⁶⁷ Kurt v. Austria. App. 62903/15. 15 June 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210463>> (accessed: 10.01.2022).

питання, які було вирішено в цій справі, полягали в тому, чи викрадення та тривале насильницьке утримання створювали “реальний та безпосередній ризик” і, якщо “так”, чи органи державної влади продемонстрували готовність якнайшвидше знайти заявника та встановити винних осіб для захисту його життя. Варто зазначити, що на ці запитання ЄСПЛ надав відповіді, що на користь заявників сприяли особливо серйозні факти цієї справи. Дійсно, Суд повторив, що у його висновках були враховані “особливо високі фактори ризику” у цій справі (заявника примусово викрали, гроші на викуп були передані, із плином часу його не звільняли) та “особливо значний” обсяг недоліків функціонування національної системи⁶⁸.

Важливість вживання оперативних заходів ЄСПЛ неодноразово підкреслював у справах, пов'язаних із домашнім насильством, однією з найбільш знакових є справа “Опюз проти Туреччини” (заява № 33401/02). ЄСПЛ нагадав, що перше речення ст. 2 § 1 зобов'язує державу не лише утримуватись від умисного та протиправного спричинення смерті, а й вживати заходів, необхідних для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією. За певних обставин це може також означати покладення на владу позитивного зобов'язання превентивно вживати практичних заходів, аби захистити особу, життю якої загрожують кримінальні дії інших осіб (п. 128). Для того щоб виник позитивний обов'язок, необхідно встановити, що влада знала або повинна була знати на той час, що цій особі дійсно й негайно загрожують злочинні дії третьої сторони, і що державні органи не вжили в межах своїх повноважень заходів, які з розумної точки зору, безсумнівно, усунули б цей ризик (п. 129). У цій справі ЄСПЛ констатував порушення ст. 2 ЄСПЛ, оскільки держава не виконала позитивне зобов'язання захистити життя матері заявниці. Адже, як встановив Суд, від державних органів, які мали справу з підозрюваним, про якого було відомо, що він вже скоював насильницькі діяння, слід було очікувати вжиття особливих заходів, спрямованих на забезпечення матері заявниці належного захисту, співмірного із серйозністю ситуації. Задля цього прокурор або суддя уповноваженого поліцейського суду мали з власної ініціативи постановити один чи кілька захисних заходів, передбачених статтями 1 і 2 Закону № 4320. Вони могли також постановити припис, яким заборонили б Н. О. контактувати з матір'ю заявниці, говорити з нею, наближатись до неї або відвідувати те чи інше місце. Проте у відповідь на численні прохання про захист, висловлені жертвами, правоохоронні органи і поліцейський суд обмежились тим, що зареєстрували свідчення Н. О. перед тим, як звільнити його (§ 47–52 вище). Протягом майже двох тижнів державні органи зволікали, не зро-

⁶⁸ ‘Огляд практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік’ 12–14 <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_espl_2019_1.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

бивши нічого, окрім проведення допиту, доки Н. О. не вбив матір заявниці з вогнепальної зброї⁶⁹.

Також слід зазначити, що процесуальне зобов'язання держави, що випливає зі ст. 2 ЄКПЛ, охоплює всі стадії кримінального провадження, від необхідності здійснення державою офіційного розслідування фактів позбавлення життя до виконання вироку. До прикладу, ЄСПЛ у справі “Макучян та Мінасян проти Азербайджану та Угорщини”⁷⁰ дійшов висновку про порушення процесуального аспекту ст. 2 ЄКПЛ Азербайджаном щодо забезпечення виконання покарання⁷¹.

Отже, процесуальний аспект зобов'язань держави в кримінальному провадженні включає в себе наявність у правовій системі держави засобів правового захисту (у тому числі судових). Так, ЄСПЛ у своєму рішенні по справі “Зінатулін проти Російської Федерації” нагадав, що обов'язок держави захищати право на життя має також включати процесуальне позитивне зобов'язання створити ефективну незалежну судову систему, здатну оперативно встановлювати факти, притягувати винних до відповідальності та забезпечувати жертві належне відшкодування шкоди. У разі наявності різних засобів правового захисту (як цивільних, так і кримінальних) ЄСПЛ повинен розглянути питання про те, чи можуть такі засоби правового захисту, які передбачені в законодавстві та застосовуються на практиці, у своїй сукупності являти собою правові засоби, здатні встановити факти, притягнути винних до відповідальності та забезпечити жертві належне відшкодування. Вибір засобів для виконання позитивних зобов'язань ст. 2 ЄКПЛ у принципі перебуває у межах свободи розсуду Договірних країн. Існують різні способи забезпечення передбачених ЄКПЛ прав, і навіть якщо держава не застосувала один конкретний захід, передбачений внутрішньодержавним правом, вона все ж таки могла виконати своє позитивне зобов'язання іншими способами (пункти 29, 36 рішення від 28 січня 2020 р.)⁷².

Після виникнення зобов'язання провести розслідування питання, чи було дотримано процесуальні вимоги за ст. 2 ЄКПЛ, оцінюється на підставі декількох основних критеріїв: належність слідчих дій, оперативність розслідування, залучення членів родини померлого та незалежність розслідування. Ці елементи є взаємопов'язаними і кожен з них окремо не

⁶⁹ *Opuz v. Turkey*. App. 33401/02. 33401/02 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945>> (accessed: 10.01.2022).

⁷⁰ *Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary*. App. 17247/13. 26 May 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202524>> (accessed: 10.01.2022).

⁷¹ Огляд практики Європейського суду з прав людини з 1 січня до 15 червня 2020 року <<https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/oglyad-rishen-espl-2020-1.pdf>> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷² *Zinatullin v. Russia*. App. 10551/10. 28 January 2020 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200546>> (accessed: 10.01.2022).

може бути самоціллю (див. рішення у справі “Ніколае Вірджіліу Тенасе проти Румунії”⁷³, там само, пункти 165–171).

Далі більш детально зупинимось на розгляді на зобов'язанні держави провести ефективне розслідування.

У рішенні у справі “Бренько та інші проти України”⁷⁴ (заява № 29361/18 та дві інші заяви) ЄСПЛ констатував, що у цій справі слідчі органи не зібрали та не забезпечили зберігання доказів у справі; виявили небажані розслідувати будь-які інші версії подій, крім необережного поводження з вогнепальною зброєю та подальшого самогубства Б., що призвело до поспішного, неодноразового закриття кримінальної справи; проігнорували права заявників як потерплених і вказівки національних судів, що суттєво підірвало здатність органів державної влади встановити обставини, пов'язані зі смертю синів заявників, і винних осіб, якщо такі були (п. 50).

У наведеному рішенні ЄСПЛ у справі, як і в низці інших, наголошується на залученні потерпілого до сфери кримінального провадження. Тут слід зазначити, що наведена позиція ЄСПЛ, як і низка інших, враховуючи, що ЄКПЛ слід застосовувати і тлумачити у спосіб, який би забезпечував реальність й ефективність закріплених нею прав і свобод, має слугувати певним орієнтиром національним судам стосовно захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні, зокрема в аспекті його загальних правомочностей щодо оскарження у досудовому провадженні. До прикладу, досить вразливим із точки зору захисту прав потерпілого виглядає висновок ВС, що відповідно до положень п. 7 ч. 1 ст. 393, ч. 2 ст. 309, п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України потерпілий або його законний представник чи представник не є особами, які мають право оскаржити в апеляційному порядку постановлену на стадії досудового розслідування ухвалу слідчого судді про скасування повідомлення про підозру⁷⁵. Слід погодитися з думкою І. Гловюк, яка навела низку аргументів, які беззаперечно доводять, що потерпілий або його законний представник чи представник мають законний інтерес на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру. Проте наявність саме права протилежно тлумачилася ККС ВС. Отже, це питання має бути вирішено завдяки внесенню доповнень до КПК України, якими слід формалізувати право потерпілого на апеляційне оскарження ухвали слідчого судді про скасування повідомлення про підозру⁷⁶. Додамо,

⁷³ Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania. App. 41720/13. 25 June 2019 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194307>> (accessed: 10.01.2022).

⁷⁴ Brenko and others v. Ukraine. App. 29361/18, 30200/18, 31072/18. 18 February 2021 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208316>> (accessed: 10.01.2022).

⁷⁵ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 жовтня 2021 р. у справі № 756/10189/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214761>> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷⁶ І Гловюк, ‘Потерпілий як суб’єкт оскарження: проблеми та рішення (за матеріалами судової практики)’ (2021) 3 Вісник Одеської адвокатури 30.

що навіть у самій колегії суддів, які розглядали цю справу, немає єдності думок, про що свідчить окрема думка судді В. Короля, який обґрунтовано стверджує, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постанові Об'єднаної Палати ККС ВС від 4 жовтня 2021 р., зроблені без урахування вимог чинного КПК України та безпідставно обмежують права потерпілого, його законного представника чи представника на оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування у частині, що стосується інтересів потерпілого⁷⁷. Тому слід висувати, що подальше існування такої правової ситуації в кінцевому підсумку може призвести до відповідної негативної для України реакції з боку ЄСПЛ.

Крім того, доцільно конкретизувати такий критерій ефективності досудового розслідування, як здійснення громадського контролю за розслідуванням через залучення членів родини померлого (потерпілих).

Так, у справі “Федорченко та Лозенко проти України” ЄСПЛ вказав, що обов'язок проводити таке розслідування виникає в усіх випадках вбивства або смерті за підозрілих обставин, незважаючи на те, чи є злочинці приватними особами, представниками держави чи невстановленими особами⁷⁸. Головною метою такого розслідування є забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає право на життя, і в тих випадках, коли це стосується державних агентів або органів, забезпечити їхню відповідальність за смертельні випадки, що сталися під їх відповідальністю (рішення ЄСПЛ у справах “*Ilhan v. Turkey*”⁷⁹, “*Al-Skeini and others v. the United Kingdom*”⁸⁰).

Критеріями ефективності розслідування відповідно до усталеної практики ЄСПЛ є:

Незалежність (необхідно, щоб особи, на яких воно покладене, були незалежними від причетних осіб. Це передбачає не лише відсутність ієрархічного або інституційного зв'язку, а й практичну незалежність).

На думку О. Федоріва, незалежність та неупередженість розслідування за чинним КПК України забезпечує інститут відводу слідчого, прокурора слідчим суддею, а також позасудовий відомчий інститут відводу слідчого керівником органу досудового розслідування⁸¹.

Належність та достатній ступінь ретельності (воно має допомогти виявити, чи було виправданим застосування сили за цих обставин, а також встановити відповідальних і, за потреби, покарати їх. При цьому

⁷⁷ Окрема думка судді В. В. Короля до постанови Об'єднаної Палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 жовтня 2021 р. у справі № 756/10189/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100352399>> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷⁸ Федорченко і Лозенко проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 20 вересня 2012 р., заява № 387/03 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_933#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷⁹ *Ilhan v. Turkey* (n 27).

⁸⁰ *Al-Skeini and others v. the United Kingdom*. App. 55721/07. 7 July 2011 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606>> (accessed: 10.01.2022).

⁸¹ Федорів (n 7) 185.

ЄСПЛ завжди підкреслює, що йдеться не про зобов'язання результату, а зобов'язання щодо засобів).

Контроль громадськості та залучення рідних (необхідний рівень контролю громадськості може змінюватись залежно від ситуації. Водночас у будь-якому випадку рідні жертви повинні бути залучені до провадження тією мірою, яка необхідна для захисту їхніх законних інтересів)⁸².

Натомість О. Шило, посилаючись на аналіз численних позицій ЄСПЛ з питань критеріїв ефективності досудового розслідування, робить висновки про те, що до таких критеріїв (які, до речі, відповідно до практики ЄСПЛ є мінімальними) суд відносить: незалежність розслідування; безсторонність розслідування; можливість здійснення громадського контролю за розслідуванням; здійснення компетентними органами влади своїх повноважень зі зразковою ретельністю; оперативність розслідування; публічність діяльності органу досудового розслідування (його ініціативність); забезпечення розслідуванням ефективного виконання положень національного законодавства⁸³.

Відповідні загальні принципи щодо ефективності розслідування у розумінні ст. 2 ЄКПЛ були узагальнені у справі “Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини”⁸⁴ [ВП], пункти 169–182).

Після виникнення зобов'язання провести розслідування дотримання процесуальних вимог за ст. 2 ЄКПЛ оцінюється на підставі декількох основних критеріїв: належність слідчих дій, оперативність розслідування, залучення членів родини померлого та незалежність розслідування. Ці елементи взаємопов'язані і кожен із них окремо не може бути самоціллю (див. рішення у справі “Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини”, [ВП], п. 225).

Отже, аналіз рішень ЄСПЛ дає підстави висувати, що належність слідчих дій слід визнати складовою такого критерію, як здійснення компетентними органами влади своїх повноважень зі зразковою ретельністю.

Зауважимо, що зобов'язання провести розслідування не є обов'язком досягнення результатів, а обов'язком вжиття заходів. ЄСПЛ стверджує, що не кожне розслідування обов'язково має бути успішним або дійти висновку, який збігається із викладом подій скаржника. Проте воно, у принципі, має бути здатним призвести до встановлення фактів справи, а якщо твердження виявляться правдивими – до встановлення та пока-

⁸² Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя (н 57).

⁸³ О Шило, ‘Проблемні питання якості кримінального процесуального закону щодо належної правової процедури доручення прокурором здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування’ С Гриненко (ред), *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару*. Вип. 11 (ФОП Бровін О В 2021) 200.

⁸⁴ *Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*. App. 24014/05. 14 April 2015 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154007>> (accessed: 10.01.2022).

рання винних осіб (див. рішення у справі “Пол та Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства”⁸⁵, п. 71).

У низці справ ЄСПЛ розвиває свою практику, згідно з якою офіційне розслідування вбивства особи повинно відповідати вимогам адекватності. У рішенні “Мазепа та інші проти Росії” Суд зазначає, що твердження заявників щодо причетності до вбивства їх родички – журналістки А. Політковської офіційних осіб ФСБ та адміністрації Чеченської Республіки мали би бути перевірені, навіть якщо у підсумку вони будуть визнані необґрунтованими⁸⁶. Схожий контекст мають висновки Суду у справі “Гонгадзе проти України”⁸⁷.

У вже згадуваній справі “Близнюк проти України” щодо кримінального провадження за фактом стверджуваного ненадання сину заявниці належної медичної допомоги, то це розслідування, на думку ЄСПЛ, не було ретельним, оскільки характеризувалося неодноразовим закриттям і відновленням провадження. Так сталося у зв’язку з невжиттям органами досудового розслідування достатніх заходів, зокрема, невстановленням ними місця проживання свідків і непроведенням їхнього додаткового допиту. Неодноразове винесення постанов про повернення справи свідчить про наявність серйозних недоліків у кримінальному провадженні.

Крім того, ЄСПЛ у своїх позиціях підкреслює важливість ініціативності компетентних органів у питанні щодо початку розслідування. Вони не можуть чекати на те, щоб родичі подали належну скаргу або взяли на себе відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування. Нормативні вимоги ст. 25 КПК України, які покладають на прокурора, слідчого обов’язок розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення загалом цей стандарт задовольняють.

У справі “Бандура проти України”⁸⁸ ЄСПЛ також не був переконаний, що розслідування було проведено оперативно та з розумною швидкістю. За обставин цієї справи, в якій розслідування розпочалося 23 березня 2005 р. і тривало на час розгляду справи ЄСПЛ, останній не вбачав жодних переконливих та правдоподібних підстав для виправдання тривалості провадження. Посилання Уряду на складність справи є недореч-

⁸⁵ Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom. App. 46477/99. 14 March 2002 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60323>> (accessed: 10.01.2022).

⁸⁶ Mazepa and others v. Russia. App. 15086/07. 17 July 2018 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184660>> (accessed: 10.01.2022).

⁸⁷ Гонгадзе проти України: від 8 листопада 2005 р., заява № 34056/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

⁸⁸ Бандура проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 2021 р., заява № 659/10 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g15#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

ним за відсутності відчутних результатів розслідування щодо осіб, які замовили вбивство, що затяглося на багато років, особливо з огляду на те, що останні слідчі дії проводилися понад 12 років тому. Така затримка сама собою викликає серйозне занепокоєння щодо дотримання національними органами влади вимоги оперативності та розумної швидкості. З огляду на зазначені висновки, зокрема непроведення систематизованого розслідування щодо осіб, які замовили вбивство; його затримки на початкових стадіях і *de facto* призупинення у 2007 р.; описані недоліки; і загальну тривалість провадження понад 15 років, ЄСПЛ дійшов висновку, що розслідування за фактом вбивства на замовлення чоловіка заявниці не було ефективним.

Неабиякий практичний інтерес становить і справа “*Güzelyurtlu and others v. Cyprus and Turkey*”⁸⁹, яка стосувалася зобов'язання Договірних держав співпрацювати в рамках міждержавних розслідувань. У справі йдеться про розслідування вбивства в січні 2005 р. трьох громадян Кіпру турецького походження в частині Кіпру, підконтрольній Уряду Кіпру. Підозрювані втекли в “Турецьку Республіку Північного Кіпру” (“TRNC”). Органи державної влади Кіпру та “TRNC” проводили паралельні розслідування. Вони встановили вісім осіб підозрюваних: були видані національні та європейські ордери на арешт, а запити *Red Notice* (*Red Notice* – “Повідомлення з червоним кутом” Інтерполу є міжнародним повідомленням про осіб, які перебувають у розшуку, і використовуються для встановлення місцезнаходження та арешту осіб, розшукуваних у межах розслідувань або для відбування покарання (прим. перекл.)) були передані Інтерполу. Органи влади “TRNC” заарештували всіх підозрюваних до кінця січня 2005 р., але звільнили їх через декілька тижнів. Органи влади Кіпру відмовилися передавати матеріали справи органам влади “TRNC”, домагаючись швидкої передачі підозрюваних “TRNC” за посередництва UNFICYP (Миротворчі сили ООН на Кіпрі), а потім за допомогою запитів про видачу (посольство Туреччини в Афінах), які були повернені без відповіді. Відтоді обидва розслідування не були завершені. Заявники (родичі жертв) скаржилися відповідно до статей 2 та 13 ЄКПЛ на нездатність Туреччини та Кіпру співпрацювати в розслідуванні. Велика Палата ЄСПЛ розробила в цьому рішенні певні нові та важливі принципи, що стосуються обов'язку Договірних держав співпрацювати в контексті міждержавних кримінальних розслідувань. ЄСПЛ вперше встановив порушення ст. 2 ЄКПЛ відповідно до процесуального аспекту виключно на підставі відмови співпрацювати з іншою державою – справа, яка дозволяє Великій Палаті ЄСПЛ визначити і, таким чином, розробляти обов'язок співпрацювати як складову процесуального зобов'яз-

⁸⁹ *Güzelyurtlu and others v. Cyprus and Turkey*. App. 36925/07. 4 April 2017 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172460>> (accessed: 10.01.2022).

зання, передбаченого ст. 2 ЄКПЛ. Після перегляду справ, у яких ЄСПЛ розглядав зобов'язання співпрацювати в транскордонному або транснаціональному контексті відповідно до ст. 2 ЄКПЛ⁹⁰.

У зв'язку з наведеним, на нашу думку, система критеріїв ефективності досудового розслідування, які охоплюють й міжнародне співробітництво під час кримінального провадження, може виглядати таким чином: незалежність і безсторонність розслідування (з погляду безстороннього спостерігача не має існувати жодних сумнівів щодо інституційної (ієрархічної) незалежності державного органу (його службових осіб), уповноваженого здійснювати офіційне розслідування таких порушень); оперативність і розумна швидкість розслідування, а саме таке розслідування має бути невідкладним (без невинуватих затримок), належним, своєчасним; здійснення громадського контролю за розслідуванням, зокрема й із залученням потерпілого; здійснення компетентними органами влади своїх повноважень зі зразковою ретельністю (висновки повинні бути засновані на ретельному, об'єктивному та незалежному аналізі всіх відповідних елементів, натомість не проведення очевидних процесуальних дій знижує шанси слідства на встановлення обставин справи та відповідальних осіб, не повинно характеризуватися неодноразовим закриттям і відновленням провадження); публічність діяльності органу досудового розслідування (його ініціативність); забезпечення розслідуванням ефективного виконання положень національного законодавства, зокрема й здатність забезпечити збирання і зберігання доказів у справі. Ці елементи ефективності досудового розслідування є взаємопов'язаними і кожен із них окремо не може бути самоціллю.

Висновки. У своєму найбільш загальному вираженні позитивні зобов'язання держави, поряд із негативними її зобов'язаннями, є відповідними обов'язками держави щодо захисту прав людини. Позитивні зобов'язання держави існують лише у вимірі принципу верховенства права, мабуть, як сказали б Д. Аджемоглу та Д. Робінсон, у “вузькому коридорі” верховенства права. Ці зобов'язання мають подвійну, міжнародно-правову та конституційно-правову природу і включають у себе матеріальні й процесуальні аспекти.

У кримінальному процесі позитивні зобов'язання держави мають забезпечувати реальність й ефективність прав людини і основоположних свобод у кримінальному провадженні та мають здійснюватись як у формі нормотворчої діяльності, результатом якої є, зокрема, формування належного кримінального процесуального законодавства України (зокрема й належної правової процедури), так й у формі правозастосування (зокрема у виді відповідної судової практики), як певного забезпечувального кримінального процесуального механізму.

⁹⁰ Огляд практики Європейського суду з прав людини за 2019 рік (н 68) 14–6.

Крім того, реалізація позитивних зобов'язань держави у кримінальному провадженні знаходить своє сумарне відображення у положеннях ст. 2 КПК України, яка встановлює загальні завдання кримінального провадження. Вони детермінують ключову специфіку позитивних зобов'язань у кримінальному провадженні, яка полягає в тому, що в цій сфері вони існують не лише щодо особи, а й щодо суспільства й держави загалом.

Саме тому під позитивними зобов'язаннями держави у сфері кримінального провадження слід розуміти обов'язки держави в особі її компетентних органів забезпечити належну нормативну регламентацію порядку здійснення кримінального провадження, засновану на ідеї балансу приватних і публічних інтересів, включаючи визначення завдань такого провадження та кола правових засобів, якими вони будуть досягнуті, а також обов'язки осіб, що здійснюють від імені держави кримінальне провадження, забезпечити відповідний стандарт правозастосовної діяльності на всіх стадіях та в усіх видах проваджень кримінального процесу, зокрема й у межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Akandji-Kombe J-F, *Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights* (Council of Europe: Human rights handbooks 2007) (in English).

Edited books

2. Kaplina O, Shylo O (red), *Kryminalnyi protses: pidruchnyk* (Pravo 2018) (in Ukrainian).
3. *Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk* (Slinko T red, Pravo 2020) (in Ukrainian).
4. Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Pravo 2020) (in Ukrainian).
5. *Teoriia ta praktyka zastosuvannya Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: kompendium* (Serdiuk O, Yakoviuk I red, 2-he vyd, Pravo 2019) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Badyda A, Lemak V, 'Pozytyvni zobov'iazannia derzhavy v konteksti rozuminnia prav liudyny' [2017] 2 (26) *Publichne pravo* 245–53 (in Ukrainian).
7. Fedoriv O, 'Kryminalno-protseualne zabezpechennia protsesualnykh zobov'iazan derzhavy za st. 2 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod' (2021) 6 *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* 183–7 (in Ukrainian).
8. Hloviuk I, 'Poterpilyi yak sub'iekt oskarzhennia: problemy ta rishennia (za materialamy sudovoi praktyky)' (2021) 3 *Visnyk Odeskoi advokatury* 30 (in Ukrainian).
9. Horpyniuk O, 'Zobov'iazannia derzhavy shchodo okhorony prava na zhyttia ta zaborony katuvan u kryminalnomu pravi Ukrainy' (2020) 1 *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal* 206–10 (in Ukrainian).

Ірина Гловіук, Олександр Дроздов, Віктор Завтур, Олена Дроздова

10. Khrystova H, 'Typy pozytyvnykh zobov'iazan derzhavy shchodo prav liudyny v yurysprudentsii Strasburzkooho Sudu' [2013] 2 (23) Yuryst Ukrainy 12 (in Ukrainian).
11. Shevchuk S, 'Kontseptsiiia pozytyvnykh obov'iazkiv derzhavy u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny' (2010) 2 Pravo Ukrainy 59 (in Ukrainian).
12. Smorodynskiy V, 'Pravova vyznachenist' (2020) 2 Filosofiia prava i zahalna teoriia prava 192 (in Ukrainian).

Encyclopedias

13. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, t 3: Zahalna teoriia prava* (Petryshyn O holova redkol, Nats akad prav nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava imeni V M Koretskoho NAN Ukrainy, Nats yuryd un-t imeni Yaroslava Mudroho 2017) (in Ukrainian).

Theses

14. Chernobaiev S, 'Povnovazhennia slidchoho pid chas dosudovoho rozsliduvannia' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).
15. Khrystova H, 'Doktryna pozytyvnykh zobov'iazan derzhavy u sferi prav liudyny' (dys kand yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
16. Lazukova O, 'Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii' (dys kand yuryd nauk, 2018) (in Ukrainian).

Conference papers

17. Fulei T, 'Pozytyvni zobov'iazannia derzhavy za statteiu 8 YeKPL shchodo zakhystu ditei vid seksualnoho nasylstva' *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei, shliakhy yikh vyrishennia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (NAVS 2020) 327–32 (in Ukrainian).
18. Shylo O, 'Problemni pytannia yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonu shchodo nalezhnoi pravovoi protsedury doruchennia prokurorom zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia inshomu orhanu dosudovoho rozsliduvannia' v Hrynenko S (red), *Pravove zabezpechennia operatyvno-sluzhbovoi diialnosti: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. Materialy postiino diiuchoho naukovo-praktychnoho seminaru. Vyp. 11* (FOP Brovin O V 2021) 200.

Iryna Hloviuk
Oleksandr Drozdov
Viktor Zavtur
Olena Drozdova

TO THE DEVELOPMENT OF A CONCEPT OF POSITIVE OBLIGATIONS
OF THE STATE IN THE SPHERE OF HUMAN RIGHTS
IN CRIMINAL PROCEEDINGS
(ON THE EXAMPLE OF ARTICLE 2 OF THE CONVENTION)

ABSTRACT. Criminal proceedings are activities where the "human-state" relationship is applied, and therefore it is important to define the boundaries of state activity in terms of fundamental human rights that can be exercised in criminal proceedings, as well as procedural human rights in criminal proceedings. In the current scientific and practical

discourse, these issues can be considered in terms of positive obligations of the state in the field of human rights in criminal proceedings under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights.

The purpose of the study is to clarify the doctrinal concept of “positive obligations of the state” in the context of criminal proceedings as a specific type of legal activity, the classification of positive obligations of the state in criminal proceedings and determine their content for certain rights and freedoms. Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The article, based on doctrinal sources, in the context of the rule of law, highlights the features and classifies the positive obligations of the state to criminal proceedings. The positive obligations of the state are revealed on the basis of the case law of the European Court of Human Rights. The procedural obligation of the state, arising from Art. 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In its most general terms, the positive obligations of the state, along with its negative obligations, are the corresponding obligations of the state to protect human rights. The positive obligations of the state exist only in the dimension of the rule of law. These obligations have a dual, international and constitutional nature and include substantive and procedural aspects.

In the criminal process, the positive obligations of the state must ensure the reality and effectiveness of human rights and fundamental freedoms in criminal proceedings and should be carried out in the form of rule-making activities, which result in, inter alia, the formation of appropriate criminal procedure legislation of Ukraine., and in the form of law enforcement, (in particular in the form of relevant case law), as a certain security criminal procedural mechanism. The implementation of the positive obligations of the state in criminal proceedings is reflected in the provisions of Art. 2 of the CPC, which establishes the general objectives of criminal proceedings. Positive obligations of the state in the field of criminal proceedings should be understood as the obligations of the state represented by its competent authorities to ensure proper regulation of criminal proceedings based on the idea of balancing private and public interests, including defining the tasks of such proceedings and the range of remedies. they will be achieved, as well as the responsibilities of persons conducting criminal proceedings on behalf of the state to ensure an appropriate standard of law enforcement at all stages and in all types of criminal proceedings, including within the framework of international cooperation in criminal proceedings.

KEYWORDS: criminal proceedings; positive obligations; right to life; effective investigation; standards of investigation; victim; publicity; international cooperation; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; practice of the European Court of Human Rights; judgments of the Supreme Court.